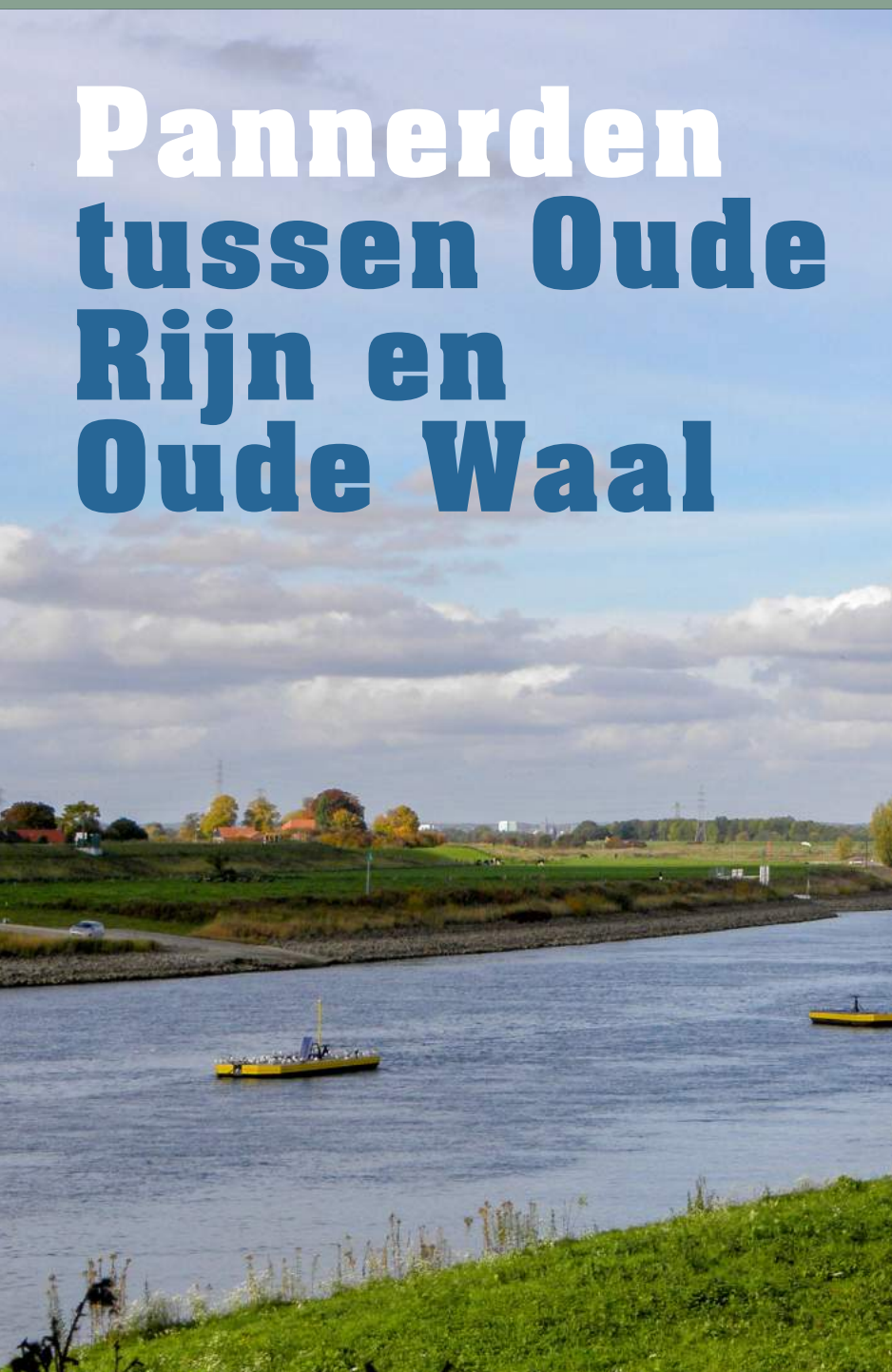

Pannerden tussen Oude Rijn en Oude Waal

Dankzij de Rijn en de Waal is **Pannerden** al sinds de oudheid bewoond. Zeker is dat de plek al door de Romeinen naar waarde werd geschat. Bij opgravingen in de eerste helft van de vorige eeuw zijn namelijk voorwerpen aangetroffen die stammen uit die Romeinse periode.

Pannerden als naam van een nederzetting duikt voor het eerst op rond het jaar 1000 en dat is even later ook het geval met de naam Bijland als aanduiding van een versterkt landhuis. Rond 1280 wordt Pannerden, tot dan het bezit van de proosdij van Luik, eigendom van het kapittel van Emmerik om vervolgens in erfpacht te worden uitgegeven aan de drost van Gelderen, Willem Doys, ook eigenaar van het inmiddels dan tot kasteel uitgebouwde landhuis Scathe of Byland. Van het midden van de 14de eeuw tot het begin van de 19de eeuw behoort Pannerden toe aan de Heren van Bergh.

In 1817 wordt het dan nog Pruisische Gelders Eiland met Pannerden bij het Koninkrijk der Nederlanden gevoegd. Pannerden wordt een zelfstandige gemeente en krijgt in 1879 een eigen gemeentewapen met de afbeelding van een steenoven, als pijler van de plaatselijke economie. Sinds januari 1985 maakt Pannerden met de dorpen Aerd, Herwen, Lobith, Spijk en Tolkamer deel uit van de gemeente Rijnwaarden. Pannerden heeft veel van z'n welvaart te danken aan de Rijn. Maar de rivier heeft nu en dan ook voor overlast gezorgd. De laatste overstroming van Pannerden dateert van 1926, toen de Rijn 16.92 meter boven NAP stond. In januari 1995 was de hoogst gemeten stand 16.69 meter boven NAP, maar dat leverde toen geen problemen op, omdat de dijken voordien al waren verhoogd. De laagst gemeten stand van de Rijn was in 2003 met slechts 6.91 meter boven NAP. Scheepvaart was toen nauwelijks mogelijk.

14 Kilometer

S Start: Dorpsplein Pannerden (r.k. Martinuskerk)

P Parkeren: parkeerplaatsen bij Martinuskerk aan Dorpsplein

OV: lijn 60 vanaf station Arnhem CS of station Zevenaar (niet op zondag). Halte Herwen - Molenpad. Molenpad in zuidelijke richting lopen, op kruising met Nijverheidstraat RD, bij Molenstraat 29 bocht naar rechts volgen, provinciale weg (Batavenweg) oversteken, RA naar

dijkpad (Herwensedijk). Op dijkpad RA, bij * instappen. of bus 560 vanaf station Zevenaar, (alleen maandag - vrijdag) Zie ook: www.9292.nl

Horeca:

- 1 Café De Dijk
Kerkstraat 6
Pannerden
0316 - 371 255
cafezaalgedijk.nl
- 2 Café De Oude Waal
Schoolstraat 6
Pannerden
0316 - 371 206
deoudewaal.nl
- 3 Het Hoekje
Herwen
Molenstraat 20
Herwen
0316 - 763 969

Je zou niet beter weten of het Pannerdensch Kanaal en het Bijlandsch Kanaal zijn altijd onderdeel geweest van de loop van de Rijn. Schijn bedriegt, want op dit traject lopen we feitelijk langs een 'oneigenlijk' deel van de Rijn. Zowel het Pannerdensch Kanaal als het Bijlandsch Kanaal, enkele kilometers verder stroomopwaarts richting Spijk, zijn vaarwegen die in het begin, respectievelijk aan het einde van de 18de eeuw zijn gegraven, deels als verdedigingslinie (Pannerdensch Kanaal), deels ter verbetering van de waterloop van de sterk meanderende Boven-Waal (Bijlandsch Kanaal). Niet lang nadat beide kanalen waren gegraven, werden ze onderdeel van de Rijn. En zo lijkt het vandaag alsof het nooit anders is geweest.

De wandelroute begint bij de rooms-katholieke Martinuskerk aan het Dorpsplein, in het centrum van Pannerden. Met de rug naar de kerk lopen we naar links, voor het schutterij-gebouw Claudius Civilis langs (rechts), langs de Warme Bakker en de Drogisterij (links) naar

1 Pannerdensch Kanaal

Het Pannerdensch Kanaal is het deel van de Rijn tussen Fort Pannerden en de buurtschap Loo, waar de vroegere Rijn verder stroomde via de huidige Neder-Rijn, zo'n zes kilometer stroomafwaarts. Het kanaal is in het eerste decennium van de 18de eeuw gegraven, aanvankelijk slechts bedoeld als een verdedigingslinie, los van Waal en Rijn. Vanwege het

belang van een goede wassertoevoer naar Neder-Rijn en IJssel werd al in dezelfde periode als waarin het kanaal tot stand kwam, tot een verbinding tussen beide waterwegen besloten.

2 Fort Pannerden

Na een bouwtijd van drie jaar werd Fort Pannerden in 1872 in gebruik genomen. Het fort ligt op een strategisch punt: waar Waal en Rijn zich splitsen. Het fort diende als vooruitgeschoven post van de Hollandse Waterlinie. Het fort is al snel na de ingebruikneming gemoderniseerd en uitgebreid. Na 1920 is het niet meer gebruikt. In 1988 werd Staatsbosbeheer eigenaresse van het fort. Sinds 2007 heeft Fort Pannerden, na een grootscheepse restauratie, een cultuurhistorische bestemming.

3 De Lobberdens(ch)e Waard

De Lobberdens(ch)e Waard – al dan niet met tussen ch geschreven – maakt deel uit van het omvangrijke uiterwaardengebied van het Pannerdensch Kanaal. Het gebied is sinds een aantal jaren in ontwikkeling als natuurgebied. De Lobberdense Waard is ruim 200 hectare groot.

4 Kraan vm. steenfabriek

De 'dode' kraan langs de Lobberdenseweg in het Kijfwaardgebied van Pannerden symboliseert de neergang van de baksteenindustrie op het Gelders Eiland. Ooit werd het landschappelijk silhouet in dit gebied bepaald door meer dan tien steenfabrieken. Daarvan zijn er nog maar enkele over.

5 De muur

Waar de 'dode' kraan duidt op een vermindering van het aantal steenfabrieken, daar symboliseert het kunstwerk De Muur de opkomst van de baksteenindustrie in het begin van de 19de eeuw. In 1838 richtte jonkheer Van Nispen tot Pannerden de eerste steenbakkerij op in het gebied Kijfwaard. Door de vele overstromingen was de Kijfwaard bedekt met rivierklei, de grondstof voor baksteen.

voetveer Millingen). Passage kleine buurtschap en steenfabriek. Bij y-splitsing **RA** fietspad op bij De Muur - kunstuiting met steen **5**. Dijkpad blijven volgen. Even verder passage via sluisje **6**. Zicht op Rijn die hier Bijlandsch Kanaal heet **7**. Dorp aan overzijde rivier is Millingen aan de Rijn. Aanlegplaats veer laten we rechts van ons. Op t-splitsing **RD** (niet rechtsaf Tolkamer). Even verder info over recreatieplas De Bijland **8**. Over veerooster. Vlak voor einde pad langs waterplas info over vm. Romeins fort Carvio **9**. Na overgang over water info over schietmast **10**. Boven op dijk bij fietsknooppunt 33 **LA**. Een tiental meters verder grafsteen Marcus Mallius **11**.

(* instapmogelijkheid OV-gebruikers).

Hier raakt deze route het traject van wandeling 1.

Fietspad volgen tot dijkweg, dijkweg oversteken, **LA**, tiental meters verder **RA** (Heuvelak-

6 Sluis

Uit oude rivier- en topografische kaarten blijkt dat de sluis (in de Oude Waal) uit de 19de eeuw dateert. Het waren de eigenaren van de destijds aangrenzende steenfabrieken die veelal uit eigen belang voor het onderhoud van het sluisje zorgden. Het sluisje voorkwam dat de gronden waarop de stenen lagen te drogen, onder water kwamen te staan. Met de bouw van de sluis werd, in combinatie met het graafwerk voor het Bijlandsch Kanaal, een meander van de Oude Waal afgesneden.

7 Bijlandsch Kanaal

Waar de Oude Waal zich even vóór Tolkamer van de hoofdstroom afsplitst, begint het tussen 1773 en 1776 gegraven Bijlandsch Kanaal. Met het kanaal werd een scherpe meander in de Boven-Waal afgesneden. Bijkomend voordeel van een betere regulering van de stroom van het rivierwater was de verbetering van de vaarweg voor de scheepvaart.

8 De Bijland

De Bijland is met een oppervlakte van ruim 300 hectare één van de grootste waterrecreatiegebieden van de provincie Gelderland. De waterplas staat in open verbinding met het Bijlandsch Kanaal (Rijn). De Bijland is niet alleen van betekenis voor de recreatie, de waterplas is eveneens belangrijk voor de overwintering van watervogels.

9 Fort Carvium

Op de bodem van de waterplas De Bijland liggen de resten van het vroegere Romeinse fort Carvium. Het bestaan van het grensfort is met mysteries omgeven. Op de Peutingerkaart, de beroemde Romeinse castellumkaart wordt het fort namelijk niet vermeld. Er zijn bij de zandwinning in de voormalige Bijlandse Waard destijds veel voorwerpen gevonden, waaronder een verzilverde zwaardschede van een centurio (hoge officier) van het Romeinse leger.

10 Schietmast

Vanaf 1905 (tot 1989) werden op de plek waar de schietmast staat, door het schuttersgilde van Herwen schietwedstrijden gehouden. Het gilde gebruikte de mast destijds tijdens de Herwense kermis in september, waarbij prijzen werden uitgereikt aan wie delen van de houten vogel schoot. Koning van het gilde werd de schutter die de romp van de mast schoot. De locatie voor het schietfestijn is nog steeds dezelfde, al wordt nu wel gebruik gemaakt van een milieuvriendelijke mobiele kogelvangervanger.

11 Marcus Mallius

De grafsteen van de Romeinse legionair (soldaat) Marcus Mallius is aangekomen bij het uitbaggeren van de Bijlandse Waard. De legionair is volgens het grafchrift destijds begraven in 'carvium ad molem', fort 'aan de dam', de dam die veldheer Drusus, generaal onder keizer Augustus, in het jaar 12 v. Chr. op de splitsing van Rijn en Waal had laten bouwen. De Bataafse voorman Julius Civilis verwoestte de dam in het jaar 70 tijdens de Bataafse Opstand.